क्र.८.१

१०३

अमरकोश.

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(1) ॥ अथ अमरकोशप्रारंभः ॥ केसाचार्ये लिख्यते ॥ छ ॥ छ ॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

अम॰ (2) कोश

१ श्रीगणेशायनमः॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥श्रीगुरुभ्योनमः॥विशेष्यनि
घ्नैः संकीर्णैर्नानार्थैरव्ययैरपि॥ लिंगादिसंग्रहैर्वर्गैः समा
न्यवर्गसंश्रयाः॥१॥ स्त्रीदाराद्यैर्यद्विशेष्यंयादृशैः प्रस्तु
तंपपैः॥ गुणद्रव्यक्रियाशब्दास्तथास्युस्तस्यभेदकाः॥२॥क्षे
मंकरोरिष्टतातिः शिवतातिः शिवंकरः॥सुकृतीपुण्यवान्ध
न्योऽमहेच्छस्तुमहाशयः॥३॥ हृदयालुसुहृदयोमहोत्सा ॥रामा॥
होमहोद्यमः॥प्रवीणेनिपुणाभिज्ञविज्ञनिष्णातशिक्षिताः॥४॥

२

(2A)

वैत्तानिकः श्रुतसुखः स्तनीकुशालक्ष्यपि ॥४॥ पूज्यः प्रतीक्ष्यः
सांशयिकः संशयापन्नमानसः ॥५॥ दक्षिणेयो दक्षिणार्ह
स्तत्र दक्षिण्य इत्यपि ॥३॥ स्याद्वदान्यः स्थुललक्ष्यदानशौंडाबहु
प्रदे ॥ इं ॥ जैवातृकः स्यादायुष्मान् अंतर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥२॥ प्र
तीक्ष्यकः कारणिको चरचस्तु समर्द्धुकः ॥२७॥ हर्षमाणो विकु
र्वाणः प्रमना हृष्टमानसैः ॥ ९ ॥ दुर्मना विमना अंतर्मनास्या
दुत्क उन्मनाः ॥२॥८॥ दक्षिणे सरलोदारौ सुकलो दात्त

२
॥२॥
(3)

भोक्तरि ॥२॥ तत्परे प्रसितासक्ताविष्टार्थोद्युक्त उत्सुकः ॥२॥ ९ ॥
प्रतीते प्रथितख्यातवित्तविज्ञातविश्रुताः ॥ ९ ॥ गुणैः प्रतीते तु
कृतलक्षणाहतलक्षणौ ॥ १० ॥ इभ्य आढ्यो धनी स्वामी त्वी-
श्वरः पतिरीशिता ॥ अधिभूर्नायको नेता प्रभुः परिवृढोऽधि-
पः ॥ ११ ॥ अधिकर्द्धिः समृद्धः स्यात् ॥ २ ॥ कुटुंबव्यापृतस्तु यः ॥
स्यादभ्यागारिकस्तस्मिन्नुपाधिश्च पुमानयं ॥ १२ ॥ वरांग ॥ राम ॥
रूपोपेतो यः सिंहसंहननो हि सः ॥ निर्वार्यः कार्यकर्त्ता

" Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(3A)

यः संपन्नः सत्वसंपदा ॥ १३ ॥ अनाचिमन्द्रकाधमनोजवसः
पित्रसंन्निभः ॥ सहस्त्यालंह्रन्तो कन्यां यो ददाति स कुकु
दः ॥ १४ ॥ १ ॥ लक्ष्मीवान्लक्षणः श्रीमान् श्रीलॅस्नि धारस्त
वेत्सलः ॥ २ स्याह त्यालुः कारुणिकः स्वालुः छुरितः स
माः ॥ ४ ॥ १५ ॥ ॥ स्वतंत्रोपावृतः स्वैरी स्वछंदो निरवग्रहः ॥
५ ॥ परतंत्रः पराधिनः परवान्नाथवानपि ॥ १६ ॥ अधीनो
निघ्न आपन्नः स्वछंदो गृह्यकोप्यसौ ॥ ७ ॥ खलपूः स्याद्ब्ब
धनोरदीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ॥ १७ ॥ जाल्मोसमीक्ष्यकारी
स्यात्कुंठः क्रियामान्कर्मसूद्यतः ॥ १८ ॥ १ ॥ स कार्मः कर्मशी
१ लुंठोमंदः क्रियासुयः ॥ १ ॥ कर्मक्षमोलं कर्मीणः ॥ १२ ॥ xx

३ लोपः कर्मशूरस्तु कर्मठः ७ भरण्यभुक्कर्मकरः कर्म-
कारस्तत्क्रियः ॥१॥१९॥ अपस्नातो मृतस्नातः आमि-
(५) षाशी तु शष्कुलः ॥२॥ बुभुक्षितस्स्यात्क्षुधितो जिघ-
त्सुरशनायितः ॥४॥२० परान्नः परपिंडादो भक्षको
घस्मरोऽद्मरः ॥३॥ आद्यूनस्स्यादौदरिको विजिगीषा-
विवर्जितः ॥३॥२१॥ उभावात्मंभरिः कुक्षिंभरिः राम
स्वोदरपूरके ॥३ सर्वान्नीनस्तु सर्वान्नभोजी गृ
३

(3A)

धृस्तक गर्द्धनः ॥२२॥ लुब्धोऽभिलाषुकस्तृष्णक्समौ
लोलुपलोलुभौ ॥२॥ सोन्मादस्तून्मदिष्णुः स्यादविनीतः
समुद्धतः ॥२॥ २३॥ मत्ते शौण्डोत्कटक्षीबाः कमु
को कामुकेकमुकानुकः ॥ कम्रः कामयिताभीकः
कमनः कामनोभिकः ॥२॥ छेकोविय गध्य व्यसनि
परि भ्र ग्रा वुपलुतो ॥ नस्या पति भुजग स्याद रिवगः
प लु विको विटः ॥१४॥ विध्येयो विनयग्राहि वचनेस्थि
त आश्रवः ॥२५॥ विश्वे श्यः प्रणयर निभृतविनी

अमरको २ लज्जाशीलेपत्रपिष्णुर्वंदारुरभिवादके ॥ शरारुर्घातुको हिंस्रः ॥ नी·

॥ ४ ॥ न्तश्चश्चराः समाः ॥ २४ ॥ धृष्टे धृष्णुर्वियातश्च प्रगल्भः प्र

तिभान्विते ॥ २५ ॥ स्यादधृष्टे तु शालीनो विलक्षो वि

(5) स्मयान्विते ॥ २६ ॥ अधीरे कातरस्त्रस्ते भीरुभीरुकभी

लुकाः ॥ २७ ॥ आशंसुराशंसितरि गृहयालुर्ग्रही

तरि ॥ २८ ॥ श्रद्धालुः श्रद्धया युक्ते पतयालुस्तु पातु

के ॥ २९ ॥ उत्पतिष्णुस्तूत्पतिता ॥ अलंकरिष्णुस्तु मं

डनः ॥ ३० ॥ भूष्णुर्भविष्णुर्भविता वर्तिष्णुर्वर्तनः समौ ॥ ३१ ॥

र्भ

स्याद्वर्धिष्णुस्तु वर्धनः

॥ ४ ॥

(5A)

निराकरिष्णुः क्षिप्नुः स्यात्सांद्रस्निग्धस्तु मेदुरः ॥२॥ ता

नास्तु विदुरो विंदुः ३ विकासी तु विकस्वरः ॥३०॥ विसत्वरो

विसमरः प्रसारी च विसारि च ॥४॥ सहिष्णुः सहनः

क्षंता तितिक्षुः क्षमिता क्षमी ॥३०॥ क्रोधनो मर्षणः क्रो

पि चंडस्त्वसंत्यकोपनः ॥२॥ जागरूको जागरीतास्त्वघूर्णि

तः प्रचलायितः ॥३॥ स्वप्नक्स्त्वायलुर्निद्रालुर्नि

द्राणशयितौ समौ ॥२॥ पराङ्मुखः पराचीनः स्यादव

वाडःप्रभोख्खरश्च ॥३४॥ देवानां च ॥ देवउयडः चिष्कुत्थ
डिः घगच ॥ ११ ॥ यः संस्कृतावतिसाध्य ॥ उः सावित्र्यडः साक्ति
यँगंचति ॥ ११ ॥ ३५ ॥ वदो वदावदो वक्ता ३ वागीशो वाचस्प
तिः समौ ॥२॥ वाचोयुक्तिपटु वाग्मी वावदूको तिवक्त
(6) रि ४ ॥ ३६ ॥ स्याज्जल्पाकस्तु वाचालो वाचाटो बहुग
र्ह्यवाक् दुर्मुखे मुखराबद्धमुखौ ३ प्रियंवदे ॥ राम
लोहलः स्यादस्फुटवाक् गर्ह्यवादी तु कद्वदः ॥२॥

समौ कुवादकुचरौ॥२॥स्यादसौम्यस्वरोऽस्वरः॥३८॥र
(6A) वणः स्पंदनो२नांदीवादीनांदीकरः समौ॥२॥ जडोऽज्ञये
डमूकस्तु वक्तुं श्रोतुमशिक्षितो॥३९॥ तूष्णींशीलस्तु तू
ष्णीको नग्नो वाससा दिगंबरः॥ निष्कासितोऽवकृष्टः स्या १४
दपध्वस्तस्तु धिक्कृतः॥४०॥ आत्तगंधोऽभिभूतः स्या
दापितः साधितः समौ॥२॥ प्रत्यादिष्टो निरस्तः स्यात्प्रत्या
ख्यातो निराकृतः॥४१॥ निकृतः स्याद्विप्रकृतोऽवि

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

६

प्रलब्धस्तु वंचितः ॥ मनोहृतः प्रतिहतो बद्धे प्रतिबद्धो हतस्त्वसः

॥४२॥ अधिक्षिप्तः प्रतिक्षिप्तौ बद्धे कीलितसंयतौ ॥ आपन्न आपत्प्राप्तः स्यात् कांदिशीको भयद्रुतः ॥४३॥ आक्षारितः क्षारितोऽभिशस्ते संकसुकोऽस्थिरे ॥ व्यसनार्त्तो

(१)

परक्रौडोपरव्यूहस्तव्यात्क्रु कलौ समौ ॥४४॥ विक्लवो विह्वले स्यात्तु विवशोऽरिष्टदुष्टधीः ॥ कान्तयः क्रुश्यरहे

॥राम॥

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(7A)

सन्नद्धेत्वाततायी स्याद्वधोद्यते २॥५८॥ द्वेष्येत्वक्षिगतोव
ध्यः शीर्षच्छेद्य इमौ समौ॥२ विष्यो विषेण योवध्यो मु
सल्यो मुसलेन यः॥ ५९॥ शिश्विदानोऽकृष्णकर्मा २
चपलः चिकुरः समौ॥ २ दोषै कदृक् पुरोभागी २
निकृतस्त्वनृजुः शठः॥ ६० ॥ २ कर्णेजपः सूचकः
स्यात्पिशुनो दुर्जनः खलः॥ नृशंसो घातुकः क्रूरः पा
पो धूर्तस्तु वंचकः॥६१॥ अज्ञे मूढयथाजातमूर्ख

"Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

॥नमी॥

वेध्येय बालिशाः॥कदर्ये कृपणः क्षुद्रः किंपचानमितंप
चाः॥४९॥निस्वस्तु दुर्विधो दीनो दरिद्रो दुर्गतोपि सः॥
वनीयको याचनको मार्गणो याच कार्थिनौ॥५०॥अ
पुस्ताहंका री ७ हँकारु शुभंयुस्तु शुभान्विते॥दिव्योपापादुका देव १ नृगवा
द्या जरायुजाः॥५१॥स्वेदजाः कृमिदंशाद्याः पक्षिस ॥राम॥
(४) र्पादयोंडजाः॥उद्भिदः स्तरुगुल्माद्या उद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदं॥५२॥
सुंदरं रुचिरं चारु सुषमं साधु शोभनं॥कांतं मनोरमं रुच्यं म
१ हरं ×

(8A)

नोज्ञं मंजु मंजुलं ॥५३॥ रम्यं मनोहरं सौम्यं भद्रंकर
मणीयकं ॥ तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यंतो यस्य दर्शनात् ॥
॥५४॥ अभीष्टेमीप्सितं हृद्यं दयितं वल्लभं प्रियं ॥ निकृष्ट
प्रतिकृष्टार्वरेफयाप्यावमाधमाः ॥५५॥ कुपूयकुत्सि
तावद्यखेटगर्ह्याणकाः समाः ॥ मलीमसं तु मलिनं
कच्चरं मलदूषितं ॥४॥ ५६ ॥ पूतं पवित्रं मेध्यं च वी
ध्रं तु विमलार्थकं ॥ निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं निःशो

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

८ मनव स्करं ॥६॥ असरंफ ल्गुरस्तन्यं तु नाशि कं तु छरि
(१) के केः ॥४॥ किं बपथ्या नं वमरवप्रचे का तु त्तमोत्तमाः ॥५८॥
सुरव्यचर्य वैरलाया भवबर्गो नपरा ध्यवत् ॥ परा ध्या
रन ग्रहार ग्रामगाग्र्या ॥ ग्रीय मग्रियं ॥५९॥ श्रेयान् श्रे
ष्ठः पुष्कलः स्यात्सत्तमश्चाति शोभने ॥ स्युरुत्तर ॥राम॥
पदे व्याघ्रपुंगवर्षभकुंजराः ॥ ६॥ सिंहशार्दूलना
गाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः ॥ ॥ अप्राग्र्यं द्वयं वहिने ८

A Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

१५ हेअग्रेध्यानोसर्जुनेः॥३०॥६९॥क्रिशंकाटं पृथुबलेहि
शालेपृथुलंमल्लम्॥६॥उष्ट्रोरुविपुलंपीनपलीमुसृ
लपीवरे॥६॥इत्यक्तास्तो कालपल्लुलकाः३ संक्ष्मं
श्लक्ष्णंदभ्रंकृशंतनु॥स्त्रियांमात्रात्रुटिःपुंसिलवलेशा
कणाणवः॥११॥६३॥अत्यल्पेवऽलिष्ठमल्पीयः कनीयो
मणीयइत्यपि॥५॥प्रभूतंप्रचुरंप्राज्यमदभ्रंबहुलं
बहु॥६४॥पुरुहूःपुरुभूयिष्ठंस्फिरंभूयश्चभूरिच॥१॥

(9A)

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

६
(१०)

परःशताद्या॥ स्तेये षां परा संख्या शतादिकात्॥ ६३॥ ६५॥
गणनाये तु गणेयं संख्याते गणितमथ समं सर्वं॥ शे
षं निःखिलाखिलं॥ ६६॥ समस्तसर्वं निःशेषं कृत्स्नं विश्व
समानि चै॥ विश्वमशेषं कृत्स्नं समस्तानिखिलाखिला
नि निःशेषं॥ समग्रं सकलं पूर्णमखंडं स्यादनूनके॥ ६७॥ ॥श्रीराम॥
घनं॥ निरंतरं सांद्रं॥ पेलवं विरलं तनु॥ ३॥ ६८॥ स
मीपे निकटासन्नसन्निकृष्टसनीडवत्॥ सदेश॥

(10A)

भ्यासससविधसमर्यादसवेशवत्॥६८॥उपकंठांतिकाभ्यर्णाभ्य
ग्रा अप्यभितोऽव्ययं॥१॥संसक्तेत्वव्यवहितमपदांतरमित्यपि॥३॥६९॥
नेदिष्टमंतिकतमंस्याद्दूरंविप्रकृष्टकं॥२॥दवीयश्चदविष्ठंच
सुदूरंदीर्घमायतं॥७०॥वर्तुलंनिस्तलंवृत्तंबंधुरंतून्नता
नतं॥२॥उच्चप्रांशून्नतोदग्रोच्छ्रितास्तुंगेथवामने॥७१॥न्य
ङ्नीचखर्वह्रस्वाःस्युरवाग्रेऽवनतानतं॥३॥अरालंवृजि
नंजिह्ममूर्मिमत्कुंचितंनतं॥७२॥आविद्धंकुटिलंभुग्नंवेल्लि

Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com